

GEBORGEN IN TRADITIE

Van Antoine Bodar verscheen eveneens bij Ambo|Anthos uitgevers

Tot dienen geroepen
Uit de eeuwige stad
Nochtans zal ik juichen
Romeinse brieven

MELD JE AAN VOOR ONZE NIEUWSBRIEF

Zo blijf je op de hoogte van de nieuwste boeken van AmboAnthos uitgevers en ontvang je leuke extra's, zoals prijsvragen, exclusieve aanbiedingen en leesfragmenten. Ook word je geïnformeerd over onze lezingen, signeersessies en over andere interessante bijeenkomsten die wij geregeld organiseren.

Aanmelden kan via www.amboanthos.nl/nieuwsbrief

Antoine Bodar

**GEBORGEN
IN TRADITIE**

Ambo|Anthos
Amsterdam

In memoriam Joseph Lescauwæet (1923-2013)

ISBN 978 90 263 3753 6

© 2016 Antoine Bodar

Omslagontwerp Marry van Baar

Foto auteur © Herman Wouters / Hollandse Hoogte

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

*Bonum est confugere ad Dominum
quam confidere in homine.
Psalm 118,8*

*Bene vixit qui bene latuit.
Ovidius*

INHOUD

Voorwoord 9

Geborgen in traditie 11

Ontbering van het heilige 20

Geloof als troost 34

Kwetsbaarheid als wapen 39

Geen achterlijkheid maar fierheid 44

In geborgenheid schuilt geluk 50

Dierbaar Europa 55

Ik droom mij Europa 68

Europa nu 92

Krachtig Nederland 98

Tolerant vaderland 100

Gelijkwaardigheid en godsdienstvrijheid 106

Verdraagzaamheid 113

Landgenoten 119

Grootmoeder en kleinzoon 122

Paasbrief aan vaderlanders 125

Liever ware schoonheid dan louter praal 133

Herdenken of vergeten 149

Verkoren en veracht 154

Onschuldig schuldig bevonden 184

In naam van Christus dialogiseren 190

Wijsheid en kennis 200

Verdeeldheid 206

Calvijnsjaar 215
Rome en Reformatie 221
In het Brabantse 228
Hekeling toen en nu 238
Adriaan VI 246
Adriaan VI in beeltenis 260
Lucas van Leyden in de Lakenhal 275
Overpeinzing bij een paneeltje van Albrecht Bouts 285
Gouden Eeuw 292
Thuis in de Bijbel 298
Onderweg elders 307
Onderweg in Italië 312
Vaticaanse rijkdom 325
Clericale kleding 328
Pauschap en continuïteit 335
God gewijde behuizing 345
Abdij Sint Benedictusberg 353
Kennis uit de laden van de sacristie 360
Vorm van omgang met God 369
Leer en leven 379
Eenvoudige dienstknecht 386
Impulsief als Petrus zelf 390
Getuigenis van gerechtigheid 397
Hervinding van het heilige 405

Verantwoording 419

VOORWOORD

In perioden van crises – en welk tijdsgewricht behoort daartoe niet – ziet zelfs de meest vlotte levensgenieter zich gedwongen na te denken over het hoe en waarom van de veranderende tijd. Het goede leven is iets minder vanzelfsprekend. Het zou zelfs kunnen zijn dat prettig leven eindig is. Wat dan?

Wel, dan is het moment aangebroken niet alleen ter vergelijking te rade te gaan bij de geschiedenis om de eigen tijd beter te begrijpen, maar ook om zich af te vragen welke onze traditie is en of die wellicht troost in bange dagen kan verschaffen. Traditie immers beduidt verbinding met het verleden – algemeen en persoonlijk, collectief en individueel.

Het is een misverstand, als zou traditie tegenover vernieuwing staan. Maar bij elke vernieuwing past het de traditie te raadplegen om niet te blijven steken bij de waan van de week. Stellig is menigeen ervan overtuigd dat juist in een tijd van crises traditie houvast kan geven en zo geborgenheid. Wie de traditie in ogenschouw neemt – maar natuurlijk met kritische blik – die ontleent daaraan zekerheid en in enen gevoel voor betrekkelijkheid. Aldus weten we ons geborgen in traditie.

Deze bundel bevat bijdragen aan de openbare gedachtewisseling voornamelijk sedert 2010 in de vorm van lezingen en artikelen, soms uit eigen beweging geschreven, meestal op uitnodiging.

Stel ik in dit boek min of meer een enkel thema aan de orde? Ja, ik denk van wel, alleen al omdat ik zelf de schrijver ben. Dat samenbindende

thema is de cultuur in de traditioneel humanistische betekenis – het geheel van denken en geloven, kunsten en letteren, beschaving en verantwoordelijkheid daaromtrent.

Waarover gaat deze bundel? Over hetzelfde als voorheen in vorige bundels.

Over traditie en geborgenheid, over het Christendom, over de oekumenische dialoog met joden en protestanten, over de interreligieuze met de soefi's, over de ziel van Europa en de lomphheid van Nederland, over Palestijnen en Armeniërs, over kunsten, over de liturgie en de moraal, over de Kerk, over de pausen Benedictus XVI en Franciscus en zo nog een en ander.

Mijn dank gaat uit naar al degenen die mij een podium hebben verleend mij te uiten. Bijzonder dank ik Christa Boerke, christelijk-gereformeerd, niettemin mij steeds (zoals bij vorige boeken) corrigerend, waarschuwend en helpend.

GEBORGEN IN TRADITIE

I

Geborgen zijn in traditie beduidt wijdgeopende ogen voor de eigen tijd met benul van de betrekkelijkheid daarvan.

Wat heden origineel heet is veelal vinding van nieuwhed uit vervlogen tijd. Zulks gaat ook op voor traditie. Ook die wordt nogal eens gevonden om verbinding met een bepaald verleden aan te knopen. Want omgaan met het verleden vergemakkelijkt het omgaan met het heden. Hoe rekenschap te geven van hetgeen nu gebeurt zonder rekening te houden met hetgeen anders maar toch vergelijkbaar in vervlogen tijd is geschied? In analogie. Dat wil zeggen: door overeenkomsten te benoemen en daardoor de verschillen des te meer helder in beeld te krijgen.

Wie traditie weet te schatten en daarin ook nog geborgenheid zoekt en vindt, is zo iemand niet vreemd in de huidige wereld? Geenszins, hij zoekt verankering om de dagelijkse dwaasheid passend het hoofd te bieden.

Wat te zeggen over de band tussen traditie en geborgenheid? Uit zichzelf biedt traditie reeds geborgenheid. Wiel, buskruit en electriciteit behoeven niet opnieuw te worden uitgevonden, evenmin radio, telefoon en televisie, ook niet internet, Facebook en Twitter. Wie in traditie staat bouwt voort op hetgeen reeds voorhanden is. Dat is al mate van geborgenheid.

Geborgenheid heeft met gewaarwording van doen. Zij paart zich aan veiligheid, bescherming, aanvaarding en verzinnebeeldt nabijheid en

warmte, rust en vrede. Het is een gemoedstoestand van zekerheid en welbevinden. Vanuit geborgenheid is heden en toekomst eenvoudig tegemoet te treden.

Geborgen in traditie kan eenieder schrander naar verantwoordelijkheid dingen. Die geborgenheid beduidt geen opgeborgenheid in een traditie die afgesloten is in achterwaartse blik maar die voortgaat en levend blijft in elke te beproeven nieuwigheid die zich aandient.

Iedereen kent traditie – hoe jong die ook is. In een gezin of familie, in een vriendenkring of dorp, in een stad of land. In een tijd waarin menig-een traditioneel verward met traditionalistisch koestert nagenoeg iedereen een traditie. Waarom? Alleen al omdat traditie een bepaalde orde geeft en daarmee steun ter oriëntering in een vaak haastig bestaan. Dat betekent niet dat traditie niet ook beknellend kan zijn – vooral wanneer die dwingend is, opgelegd en eisend en daardoor geen vrijheid latend voor een zekere losheid. Ijselijke verplichting vermindert genoeg. Milde verplichting vergroot genieting.

Juist persoonlijke tradities blijken meestal pas kort te bestaan. Dit geldt vooral in de huiselijke kring of in de vriendengroep. Op stedelijk of landelijk niveau blijkt de traditie al wat langer. Maar hoelang kennen we de intocht van Sint-Nicolaas in Amsterdam? Het inhalen van Prins Carnaval in Oeteldonk? Prinsjesdag? Het Koninkrijk der Nederlanden? Het bestaan van Nederland als afzonderlijke natie?

Tamelijk kort allemaal – alleen al in het kader van het continent Europa.

En wat de godsdienst aangaat waarin Europa is geworteld?

II

Het Christendom telt twee millennia en daarvan slechts vijf eeuwen de hervorming van Luther, nog korter die van Calvijn, nog weer korter die van de naar hem genoemde calvinisten in de noordelijke streken van het huidige vaderland.

Traditie geeft klaarblijkelijk vastheid en daardoor steun. Daarom bestaat geen schroom een teloorgegangene traditie opnieuw te vinden of zelfs als nieuw uit te vinden indien dat een heersende zienswijze bevordert. Traditie immers in algemene zin is wat elkaar opvolgende geslachten over en weer verbindt vanuit het verleden naar het heden of desnoods vanuit het heden in toedenking aan het verleden, niet anders als eertijds helden of heersers zich telg hebben genoemd uit een roemrijk gongeslacht.

Sinds de verschijning in 1983 van de bundel *The Invention of Tradition* onder redactie van de Britse historici Eric Hobsbawm en Terence Ranger is bedenking of ontwerp, vinding of uitvinding van traditie een te onderzoeken thema. Zulks verscherpt waakzaamheid voor anachronismen en geschiedvervalsing.

Zo'n uitgevonden traditie ontstaat in het Nederland van de negentiende eeuw, wanneer de toen nog achtergestelde katholieken zich emanciperen. Welke is de bedenking? De trits God-Nederland-Oranje – het (protestante) Oranjehuis is door God uitverkoren het als protestant bedoelde vaderland te regeren.

In 2011 past de Amerikaanse theoloog Terence W. Tilley het begrip van de uitgevonden overlevering toe op de katholieke intellectuele traditie in zijn boek *Inventing Catholic Tradition* onder verwijzing naar het boek *La Tradition et les traditions* uit 1960 en 1963 van de Franse Dominicaner theoloog Yves Congar. Traditie wordt bepaald door de wijze van overdracht (het 'hoe') en niet door de inhoud (het 'wat'), aldus Congar: Inhoud is eenvoudigweg *id quod traditum est* (dat wat is overgeleverd), *id quod traditur* (dat wat wordt overgeleverd).

Tilley wijst erop dat traditie een communicatief proces is en dat overlevering niet alleen samenhangt met *traditio* in deze betekenis maar ook in die van overlevering als verraad. *Traduttore, traditore* zeggen de Italianen – vertaler, verrader. Tradities zijn niet vaststaand en onveranderlijk maar veranderlijk en vloeiend. Het 'hoe' (de vorm) bepaalt mede het 'wat' (de inhoud), terwijl voorts de terminologie dezelfde kan blijven maar de betekenis verschuift.

Vinding van de katholieke traditie noemt Tilley schaamteloos eklek-

tisch. Zij trekt draden uit verschillende bronnen en weeft die samen. En hij concludeert: Tradities worden uitgevonden en opnieuw uitgevonden en kunnen niet kortweg worden teruggevoerd tot tradita (hetgeen is overgeleverd). Dergelijke gewoonten of gebruiken zijn zelfvervullend, zichzelf bevestigend, zichzelf scheidend en vormen een persoonlijke en gemeenschappelijke identiteit.

Wie de aartsbasiliek San Paolo fuori le Mura bezoekt, wordt door de medaillons met pausportretten, ter weerszijden aangebracht, in herinnering geroepen dat de pauselijke opeenvolging naadloos is – een troostende overlevering die ons van de eerste paus zonder onderbreking rechtstreeks voert naar Franciscus, de tweehonderdzesenzestigste paus – de tweehonderdvijfenzestigste opvolger van de apostel Petrus, de steenrots waarop Christus de Kerk heeft gebouwd (cf. Mt 16,18).

Traditie geeft prestige en houdt de continuïteit tussen verleden en heden overeind. Dat schenkt mate van geborgenheid.

III

Geen geleefde traditie evenwel zonder traditiekritiek. Elke traditie verdient bespiegeling – in het klein en in het groot. Maar moet niet soms traditie worden losgelaten om werkelijke originaliteit ruimte te geven? Werkelijke nieuwheid bestaat alleen in de wereld van techniek en exacte wetenschap en dan betreft het niettemin ontdekkingen in de schepping die tot dan toe nog bedekt waren; want al het ogenschijnlijk nieuwe is reeds bestaand.

Voor het overige is nieuwheid een illusie die getuigt van jeugdige vermetelheid, nog niet gehinderd door historische kennis.

Want wat nieuw lijkt, is het niet. Wat nu voorkomt, heeft zich in andere gedaante reeds eerder voorgedaan. Dit geldt bovenal de maatschappelijke inrichtingen, de onderling menselijke verhoudingen, de vragen over levenszin.

‘Wat geweest is zal weer zijn. Wat gebeurd is zal weer gebeuren: nieuw is er niets onder de zon. Er is wel een iets waarvan men zegt: “Kijk, dit is

iets nieuws!” Maar dat is niet zo. In vroeger tijden was het er ook al.’ Aldus Prediker (1,9-10) die verder ons laat weten (3,15): ‘Wat is, was tevoren al; wat zijn zal, is vroeger al geweest. God haalt wat voorbij is steeds weer terug.’

Nochtans verdient omwille van de verfijning van Prediker’s uitspraak het gezegde van de Pools-Britse geschiedfilosoof Leszek Kolakowski in het tijdschrift *Merkur* van 1969 overweging: ‘Zouden niet de nieuwe generaties onophoudelijk tegen de overgeërfde traditie in opstand gekomen zijn, wij huisden nog heden in hollen. Maar zou de opstand tegen de overgeërfde traditie algeheel worden, wij woonden weer in de hollen. Een maatschappij waarin traditie tot cultus wordt, veroordeelt zichzelf tot stilstand. Maar een maatschappij die van opstand tegen traditie wil leven, veroordeelt zich tot vernietiging.’

Ik deel Kolakowski’s inzicht – evenwicht tussen uiterste overtuigingen brengt meesttijds wijsheid. Maar ik moet bekennen student van einde jaren zestig te zijn – door mij ervaren als de meest dictatoriale en daarmee meest afgrijpselijke periode van mijn leven. Zulks tekent de mens. De leegheid van vermeende nieuwheid legt het terecht af tegenover de terughoudendheid van de traditie – temeer wanneer dat nieuwe zich aandient in onwellevendheid.

Daarbij voegt zich ten minste een kwestie van temperament:

De ene persoon heeft meer belangstelling voor verschijnselen die gelijktijdig gebeuren, de andere meer voor verschijnselen door de tijd heen. In het eerste geval wordt zo een volledig beeld mogelijk van een bepaald tijdsgewricht – alles met alles in verband, in het tweede geval wordt een bepaald verschijnsel in het oog gehouden – zoals godsdienst of Kerk. In deze gesteldheid van synchronie (gelijktijdige verschijnselen) en diachronie (een verschijnsel door de tijd heen) gaat mijn natuurlijke voorkeur uit naar diachronie met daarin weliswaar interesse voor hetgeen verandert, maar meer nog voor hetgeen hetzelfde blijft. Welke vraag vind ik interessanter? Hetgeen in godsdienst of Kerk verandert of hetgeen daarin onveranderlijk blijft? Het veranderlijke zegt iets over een bepaalde tijd met bepaalde omstandigheden, terwijl het onveranderlijke naar de kern wijst.

In dit wijsgerige kader gaat het tevens om de te maken keuze. Kies ik als uitgangspunt van denken (als hermeneutiek) continuïteit of kies ik discontinuïteit? Let ik bij voorkeur op breuken in de aanhanging van godsdienst of Kerk of liever op hetgeen hetzelfde blijft?

Is de Reformatie een onherroepelijke breuk met de Moederkerk of is die breuk betrekkelijk? De beantwoording van de vraag heeft van doen met het uitgangspunt van denken.

Kiest de katholieke Kerk voor de hermeneutiek van de discontinuïteit of voor die van de continuïteit? Haar keuze is de continuïteit en daarvan is nu haar meest vooraanstaande woordvoerder Joseph Ratzinger, emeritus paus Benedictus xvi.

De Kerk zal zich altijd moeten hervormen, maar in die hervorming nooit de continuïteit uit het oog verliezen.

IV

Geborgenheid schenkende traditie betreft de cultuur met daarbinnen wat door de tijd heen is overgeleverd aan denken, aan kunsten, aan geloven. Dat is mijn natuurlijke keuze van belangstelling waarmee ik als dwerg sta op schouders van reuzen uit vroegere perioden. Het betreft het christelijk-humanistische ideaal, ontsproten aan de Renaissance en eeuwen lang gekoesterd aan de universiteiten tot het afzien van dat ideaal aan de hogere beroepsscholen van heden. Onderwijs aan de universiteit dat zich beperkt tot onderricht in vaardigheden en kennisoverdracht verdient die naam niet, zoals het woord *universitas* al aanduidt. Het gaat niet alleen om het geheel van studierichtingen die samen eerst een universiteit kunnen uitmaken maar ook om algemeenheid of universaliteit van academische vorming.

In traditie is vorming het sleutelbegrip. De ketting van de traditie is de ketting van de vorming. Zo leert ons Johann Gottfried Herder in zijn *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Het is de traditie die de geschiedenis van de vorming (*Bildungsgeschichte*) mogelijk maakt. En vorming (*Bildung*) kan niet anders dan geënt zijn op geschiedschrijving, waarin immers rekenschap wordt gegeven van een bepaald verleden –

juist waar het handelt om het humanistische ideaal van het in cultuur brengen van de geest, analoog aan die van de akker. Naar Cicero's begrippenpaar *cultura agri* en *cultura animi*.

Dit ideaal voert ons naar de idee van Europa en voorts naar de ziel van Europa met haar wortels in Grieks en Romeins denken, in Jodendom en Christendom met daaraan toegevoegd de oorspronkelijke Verlichting zonder de daaruit later voortgekomen benepenheid van denken.

Traditie betekent historisch besef met oog voor hetgeen in die traditie voor nu van belang is. Omgekeerd begrijpt iedereen die schrijft dat hij altijd verbonden is met de eigen tijd – of hij nu de vertolker is van de heersende mentaliteit of juist daartegen zich verzet. Nooit is hij in afzondering van zijn heden, hoezeer hij zich ook laat voeden door traditie. Want traditie omwille van traditie is zinloos. Het gaat erom in lezing van traditie het nu te beïnvloeden waardoor overigens de beleving van traditie zelf mede verandert.

De Amerikaans-Britse dichter T.S. Eliot verwoordt het in zijn essay uit 1919 *Tradition and the Individual Talent* ten aanzien van de kunsten aldus: 'Het verleden wordt evenzeer door het heden veranderd als het heden door het verleden geleid.' En: 'Het verschil tussen het heden en het verleden schuilt in het bespiegelende heden dat zich bewust is van het verleden op een wijze en in een mate waartoe dat verleden over zichzelf niet in staat was.'

Wat voor de kunsten opgaat, geldt evenzeer het ritueel en inzonderheid de liturgie.

V

En Bijbel en traditie? In hoeverre biedt traditie geborgenheid aan de Bijbel? Vullen beide elkaar aan of staan zij zelfs tegenover elkaar?

In reformatorische kringen doet traditie niet ter zake, hoewel ook daar traditie aanwezig is. Die is weliswaar kort – slechts vijf eeuwen – niettemin bestaand. Welke predikant zal niet de Bijbelcommentaar van Luther, Zwingli, Calvijn opslaan, al naargelang de protestante gezindte

waartoe hij zich bekent? Toch blijft de overtuiging *sola Scriptura* (alleen de Schrift). Maar hoe is de canon van de Bijbel ontstaan? Is de canon van de Schrift niet ontsproten aan de traditie van de vroege Kerk? En indien zo, maakt dan de Bijbel niet deel uit van de kerkelijke traditie?

Het Oude en het Nieuwe Testament zijn gevolg van traditie. Jesus Christus is immers gekomen 'niet om op te heffen maar om te vervullen' (Mt 5,17). 'Houdt u aan hetgeen ik u heb overgeleverd' (1 Kor 11,2), raadt Paulus (1 Kor 15,3): 'Ik heb u overgeleverd wat ik zelf als overlevering heb ontvangen.'

In de vroege Kerk is traditie de christelijke boodschap zonder meer – het *depositum fidei* (geloofsgoed) met de wetten van geloven en bidden en volgen (*lex credendi* en *lex orandi* en *lex sequendi*), verzekerd door de apostolische opvolging (*successio apostolica*) die zelf weer traditie is – dit al naar de vermaning van dezelfde apostel (1 Tim 6,20): 'Bewaar wat u is toevertrouwd.'

'Traditie is de overlevering van God Zelf door Jesus Christus in de Heilige Geest tot bestendige tegenwoordigheid in de Kerk,' formuleert de Duitse theoloog Walter Kasper. Die traditie behelst de zelfopenbaring van God door de tijd heen.

De dogmatische constitutie over de goddelijke openbaring (*Dei Verbum*) van het Tweede Vaticaans Concilie onderricht het ons zo (cf. DV 7-10):

Door de traditie leert de Kerk de volledige canon van de heilige boeken kennen en precies in die overlevering worden de heilige geschriften ook dieper begrepen. De heilige overlevering en de Heilige Schrift zijn daarom onderling verbonden en hebben aan elkaar deel. Beide stromen voort uit dezelfde goddelijke oorsprong, vloeien als het ware ineen en zijn op hetzelfde doel gericht. Vandaar dat de Kerk haar zekerheid over al het geopenbaarde niet put uit de Bijbel alleen. De heilige overlevering, de Schrift en het leraarsambt van de Kerk blijken zo met elkaar verbonden en verenigd te zijn dat het ene zonder het andere geen standhoudt. Alle tesamen zijn zij de spiegel waarin de Kerk op haar pelgrimstocht God schouwt.

Niet voor niets is Maria, de Moeder van Gods Zoon, ook moeder van de Kerk waarvan zij tevens het beeld is. De Kerk op haar beurt noemt zich moeder. Zij is onze Moeder de heilige Kerk – de Moederkerk.

Door haar moederschap waarborgt de Kerk geborgenheid in de traditie van het Christendom.

Geborgenheid in traditie omvat alle zijden van het leven, verbindt het heden met het verleden en verstevigt de grond voor verantwoordelijkheid jegens de toekomst.

ONTBERING VAN HET HEILIGE

I

In het najaar van 2012 viel het mij te beurt, op uitnodiging van een groep christelijke zoekers in Heemstede en Aerdenhout, te spreken over spiritualiteit. Ik liet derhalve niet na de Heilige Geest Zelf in het midden te brengen – *Spiritus Sanctus* – en op grond daarvan uit te wijden over verscheidene wegen binnen spiritualiteit. Want die kan meer aansluiten bij het Jodendom of de Orthodoxe Kerken of gericht zijn op de oekumene met de Reformatie. De voorkeur kan uitgaan naar de monastieke of de liturgische spiritualiteit. Of naar de Bijbelse zonder meer. Of naar een eigen gekozen combinatie van dat al. Ik bracht het lezen en overwegen van de Heilige Schrift in het midden, het gaan naar de Kerk op zondag – want geloven doen we niet slechts alleen maar ook samen – en het bidden. Zonder te blozen legde ik uit dat bidden allereerst verkeren met God beduidt en dat klassiek onderscheid gemaakt wordt tussen danken en prijzen, belijden en smeken. Is bidden niet allereerst naar het woord van de Psalmist (cf. 131,2) als het kind dat zit op moeder haar schoot waardoor het stil wordt en geborgen is?

Waarom is het momenteel in onze streken zo beroerd gesteld met het geloof van het christelijke volksdeel? Crisis in de instituties om meer redenen. Lauwheid, slapheid en luiheid onder katholieken. Al te grote vrijzinnigheid bij menig protestant.

Zelf ben ik katholiek en afkomstig uit de Generaliteitslanden van voorheen, waar Kerk en cultuur in tweederangsburgerschap verweven waren en waar de pastoor alles van het geloof wist waardoor wij Brabanders zelf het in dier voege wat rustiger aan konden doen.